

A dialógus mint esély

BEDNANICS GÁBOR: *MODERN MÍTOSZOK ÉS AZ ÚJRAÍRÁS LEHETŐSÉGEI. A LÍRAOLVASÁS ESÉLYEI A 21. SZÁZADBAN*

A modern irodalom és irodalomértés ugyanúgy mítoszokkal, kulturális beidegződésekkel terhelt, mint bármely megelőző korban volt. Persze ez a tézis lényegében másképp is megfogalmazható: terheltség helyett beszélhetünk gazdagságról. A dilemmával, amely a két típusú megfogalmazás közötti választás kényszerében foglaltatik, az irodalomtudományos munka időről időre, vagy akár mondatról mondatra, a vizsgált korszaktól függetlenül minden értekezőt szembesíthet. Ez az újra és újra meghozandó – és akaratlanul is meghozott – döntés rendre a tudományos munka határhelyzeteit állítja előtérbe, a nyelvi és a nyelven túli, az *én* és a másik, a történetiség és a felelősség viszonyát az értelmezés aktusában problematizálva és újraírva. A határhelyzetek tapasztalatának artikulációja, mely Bednanics Gábor korábbi köteteit is meghatározta, a *Modern mítoszok és az újraírás lehetőségeinek* gondolatvezetésében is szembetűnő igényként jelentkezik – ahogy erre Lapis József is utalt a kötet debreceni bemutatóján (Pataki Viktor: *Debreceni kvartett*, KULTer.hu, 2016. okt. 29.) –, még hozzá a klasszikus modernség és a hozzá kapcsolódó diskurzusformációk viszonyában. Bednanics újra és újra a határ tapasztalatát igyekszik szóhoz juttatni.

A könyv által felölelt korpusz arról tudósít, hogy a szerző nem távolodott el korábbi kutatásainak tárgyától, amelynek központi kérdései a századforduló költészettörténeti aspektusaira koncentrálnak, így a jól érzékelhető folytonossággal ezen a szinten is érdemes számot vetni. Bednanics makacs kérdezése, ahogy korábban, úgy itt is egy olyan irodalomtörténeti korszakra irányul, amely az 1980-as, 1990-es években erőteljesen átrendeződő magyar irodalomtörténeti kánonban kétségkívül háttérbe szorult: az impresszionizmus vagy az esztétizmus irodalomtörténeti problémái a magyar irodalmi modernség mai kutatásaiban például, ha egyáltalán jelen vannak (és nem mint zárványok), tagadhatatlanul hangsúlytalanabbak, mint e nagyszabású költészettörténeti átrendeződés előtt voltak. A szerző erre a folyamatra tágabb kontextusban már *Kerülőutak és zsákutcák. A modern magyar líra kezdetei* (Ráció, 2009) című könyvében is reflektált, ahol a 19. század végi, 20. század eleji, a posztromantikával és a korai modernséggel egyaránt intim viszonyt ápoló költészetet a korszakképzés retorikai eljárásainak veszteseként mutatta be, amellett érvelve, hogy a későmodern költészettörténeti kategóriája, noha rendkívüli hatékonysága miatt a magyar líráról való történeti gondolkodás összetettebbé válását segítette és segíti elő, implicit módon értékeli le – mint a nyelvi összetettség jellemzően alacsonyabb fokán álló korpuszt – a századforduló irodalmát. Hogy Bednanics új kötete az eddigiek nyomvonalán haladva bizonyos értelemben a „klasszikus modernség rehabilitációját” kísérli meg végrehajtani, arra Konkoly Dániel recenziója már címében is jó érzékkel hívta fel a figyelmet (*Demitizáló továbbírás és a klasszikus modernség rehabilitációja*, SZIFONline, 2016. 11. 03.).

A *Modern mítoszok...* a kora és a klasszikus modern, valamint a későmodern költészet párbeszédbe léptetésének lehetőségeit tartja szem előtt, méghozzá az irodalmi nyelv mediális teljesítményét előtérbe állítva. Sőt, a medialitás szempontrendszere egyenesen a folytonosságot megteremtő kérdezős horizont felvázolásában lesz Bednatics segítségére: „Az áttekintés során elsődlegesen annak a folytonosságnak a hangsúlyozására törekszem, mely szerint a Nyugat folyóirat lírai jelenségei nem függetleníthetők a 19. század végén kibontakozó kezdeményezésektől. A medialitásra vonatkozó kutatások ugyanis eleve olyan keretben helyezték el a modernség eme viszonyait, hogy abba beletartozhatott a 19. század utolsó harmadának összművészeti formálódása is.” (12.) Innen nézve a vizsgálat tétjét részben annak megmutatása jelenti, hogy az irodalmi nyelv medialitásának tapasztalatára – a későmodernnél – érzékletlenebbnek mutatkozóként elkönyvelt irodalomtörténeti korszak alkotásai miként szólaltathatók meg abból a perspektívából, amelyből leginkább Szabó Lőrinc vagy József Attila paradigmaticus műveit szokás faggatni.

A kötet nyolc tanulmányból és egy, a vizsgálódás elméleti előfeltevéseit artikuláló bevezetőből áll. Feltűnő, hogy a szerzőt az általa megkerülhetetlen helyzetbe hozott medialitáshoz – és általában a nem hermeneutikai irányzatokhoz – milyen ambivalens, a kötet nyolc írásának irodalomszemléletét nagyban meghatározó viszony fűzi: Bednatics egyfelől ráhagyatkozik ennek irodalomelméleti kontextusaira és a művek újraértését előrelendítő potencialitására (20.), másfelől azonban kritikailag viszonyul a kérdés tárgyalhatóságának mintáit első ízben megteremtő és ezáltal bizonyos mértékig mégiscsak előíró médiatudományos diskurzusokhoz (13.), és az is előfordul, hogy – legalábbis e diskurzusok technikátörténeti vetületére való figyelemmel – a 20. század eleji magyar kultúrtörténeti sajátosságokra hivatkozva hártja el azokat (49–50.). Amíg a kulcskézsként azonosítható irodalomtörténeti folytonosság tematizálását az irodalmi nyelv mediális teljesítménye hivatott megalapozni (értsd: a klasszikus modern lírai alkotásai már magukban foglalják a későmodern poétikák néhány főbb jellegzetességét, és erre a tényre a medialitás perspektívája nyit ablakot), addig ez a mediális teljesítmény a *Modern mítoszok...*-ban, eloldva a nem hermeneutikai diskurzusoktól, nem a médiumok 19–20. századi versengése vagy összjátéka, hanem a nyelvviségnek és e nyelvviség történetiségének az irányából válik jelentőssé. Ha össze kellene foglalni azt a különös és néhol el-lentmondásos viszonyt – ami bizonyos szempontból annak is betudható, hogy a kötet a szerző különböző időszakokban született tanulmányait fogja közre, és ezért a medialitáshoz való viszonyának változásairól is tudósít –, amely a kötet érv-vezetésére a leginkább rányomja bélyegét, talán azt lehetne mondani, hogy Bednatics tanulmányaiban a nyelv egy olyan elgondolása munkál, mely szerint az irodalmi nyelv poétikai-retorikai létesítőereje képes felülírni a nyelv médiumközpontú, esetleg információelméleti indíttatású elgondolásait, ugyanakkor a felülírás mozzanatának vagy eseményének értelmezése (még ha negatív módon is, de) a 21. században, ahogy ezt az alcím kiemeli, ráutalt azok elméleti apparátusára és az általuk felnyitott horizontra. Az irodalom ekként, mondhatni, kijátssza a technomateriális alapokra fektetett médiatudományos elgondolások logikáját, ám mégiscsak azok felől nyílhat rálátás azon dimenzióira, amelyekre a kötet kíváncsi. A nyelv Bednaticsnál nem médium, mégsem függetleníthető a medialitás kérdéseiről.

től: az irodalmi nyelv a határ tapasztalatát (amely a szerzőnél nem meglepő módon a megérthető lét határa), a dialógus lehetőségét, a dialógust mint a történeti lét esélyét hordozza. Bednatics Gábor könyve azon magyar irodalomtudományos törekvésekhez csatlakozik tehát, amelyek a medialitás kérdéseit a hermeneutika horizontjába kísérlik meg integrálni.

A *Modern mítoszok...*-ban tanulmány párokkal találkozhatunk, amelyek tematikus szinten erősen kapcsolódnak egymáshoz. Az első két tanulmány fő motívuma az irodalmi modernség történetisége és a korszakképzés retorikája, a harmadik és a negyedik szöveg kérdésfelvetése a hangulat, a hang és a látvány, tehát az irodalom tágran vett medialitásának konkrét kérdései köré szerveződik, míg az ötödik és a hatodik írás az esztétizmus, az emlékezetelmélet és a modern térpoétika, a hetedik és a nyolcadik pedig a századforduló (kora és klasszikus modern) és a késő-modernség közötti lehetséges kapcsolódási pontok mibenlétét járja körül. A kötet egyik legfontosabb tematikus ívét kép és szöveg viszonyának – a medialitás kérdéskörén belülről pozicionált – vizsgálatai rajzolják ki.

Az első két szöveg (*A modernség ambivalenciái. A programozhatatlan modernség*) középpontjában az irodalmi modernség, valamint Ady Endre és a *Nyugat* áll. A „korszakstruktúra diakrón jellegét” (15.) problematizáló első írás Reinhart Koselleck nyomán az esemény és a struktúra, az irodalomtörténet-írás által kitüntetett évszámok és az irodalomtörténeti korszakok viszonyát tárgyalja. Az irodalomtörténetileg relevánsnak minősülő esemény az általa reprezentált sajátos határtapasztalat és az e tapasztalatban megnyilvánuló – részben Hans Ulrich Gumbrecht felől elgondolt – ellenállás, a narratív struktúrákat kikezdeni képes implicit lehetőségek (például az eseményben foglalt struktúra dekonstruálhatósága) miatt válik lényegessé a szerző számára. Bednatics könyvének tanúsága szerint a modernség kapcsán éppen a kezdő- vagy nullpillanat esetlegessége (és tulajdonképpeni lehetetlensége), egyúttal pedig – ha itt elfogadjuk Paul de Man azon tézisést, mely szerint modernnek lenni annyi, mint ráébredni a modernség lehetetlenségére – a modern fogalmában rejlő temporális logikával való össze nem egyeztetetősége emelhető ki. „Ady Endre harmadik kötetének megjelenése után a kritikák, maga Ady és a kortársak feljegyzései, majd az ezeket követő irodalomtörténeti reflexiók olyan narratívát állítottak elénk, melynek normatív jellege azzal együtt rögzíti merev időpillanatként az 1906-os dátumot, hogy annak jelentését, egy önmagát törölő, tranzitorikus alakzatként épp az időn kívüliséggel, a megújulás radikális visszavonhatatlanságával lépteti kapcsolatba.” (22.) 1906 szimbolikus, gyakran a hazai modernség kezdetét jelölő dátumának alakulástörténetét áttekintve – amely áttekintést érdemes lett volna kultusztörténeti szempontból is kontextualizálni – Bednatics az előbbi ambivalenciát nem a modern kategóriáját aláásó tényezőként tárgyalja, hanem a modernség lényegéhez tartozó jelenségként (27.). A második írásban bemutatott tanulságos, a modernség különböző koncepcióit egymás mellé rendező áttekintés (31–35.) ezen a ponton fonódik össze, mintegy értelmezési keretet is nyújtva hozzá, az első tanulmánnyal. A modernség fogalmának ambivalensként – azonban egyfajta produktív ambivalencia jegyében – tételezett struktúrája, ahogy arra a szerző Hatvány Lajos példájánál kitér, az irodalomtörténeti periodizáció eljárás-módjait is meghatározza – a szimbolikus dátum kijelölése végső soron e struktúra

elismétlésének is tekinthető –, amelyek azonban immár nem lehetnek képesek jótállni a narratív szekvenciákba rendezésnek ellenálló eseményért, csupán a narratíva megalakítása inherens szabályainak való megfelelésért (30.). A program és a forradalom fogalmait (a struktúra és az esemény mintájára) előtérbe állító második tanulmány hasonló módon közelít a *Nyugat* kanonikus kezdeményező szerepéhez, majd Ady és Babits költeményeit is ebből az irányból, a program lefutását illetően szubverzív – mert a programot a nyelvi létesítőerő által felszámoló – potenciáljukat kibontva elemzi.

A *medialitás mint az irodalomtörténet-írás provokációja* című tanulmány az impresszionizmus fogalmához közelítve abból a megfigyelésből indul ki, hogy „[a] magyar századvég számára is evidens volt a művészeti ágak közötti közvetítés lehetőségé”, valamint hogy „se szeri, se száma azoknak a leírásoknak, amelyek az irodalmi vizualizációt és a festményekről való beszédet a megjelenített képen keresztül vallják azonosíthatónak” (50.). A korabeli befogadók által hangsúlyozott benyomásoknak és azok hangulatiságának leírására tett kísérletek ekkor a képiség és az irodalom szféráját egyaránt uralják, a hangulat a művészet lényegéhez tartozik. A hangulat, „mely a századforduló egyik legkedveltebb, egyszersmind legkevésbé magyarozott fogalma, felelős azért, hogy az egyéni látásmód érvényre juthasson” (51.). Ez az egyéni látásmód nem rendelhető kizárólagosan a képhez vagy a szöveghez, hiszen a befogadó saját szubjektivitását benne ismerheti fel (58.), a hangulat ekként tehát az egyediség médiuma, a művészi kommunikáció lehetőségfeltétele és produktuma is egyben. A tanulmány, visszatérve Ady költészetének kötetbeli fonalához, egyúttal pedig eltávolodva a hangulatiságtól, ám mégis – a látás/látvány és a hang/hangzás lírai konfigurációinak szentelt figyelem miatt – a medialitás századfordulós kérdéskörén belül maradva, annak perspektívájából Ady verseinek szubjektumlétesítési eljárásait tárgyalja izgalmas, kanonikus írásokat is faggató szövegolvasatok formájában. Az ezt követő *Babits első kötetének mediális jellegzetességei* című írás az Ady-olvasatok által felnyitott térbe helyezkedik bele, ugyanakkor vissza is utal a stíluskorszakok problematikájára. Bednatics számára Babits költészetének azon vonásai mutatkoznak érdekesnek, amelyek nem a szó és a kép reprezentációs elvű viszonyát tételezik, hanem a nyelvnek a fenomenalitás effektusait előállító poétikai-retorikai dimenzióját engedik érvényesülni. Erre példa a *Fekete ország* című vers elemzése: „Babits e versében képes a mindent magába foglaló szín segítségével kontúrokat és alakokat »rajzolni»” (78.). Ahogy a *Himnusz Irishezé* is: „Az válik tehát nyilvánvalóvá, amit épp tagadni igyekszik a szöveg: a látvány nyelvi leképzése helyett a nyelvi képzelőerő alakító gesztusai lesznek felelősek a színes viláért, s nemcsak e versben, hanem az egész kötetben is” (84.). Azáltal, hogy Bednatics Babits verseinek nyelvi sajátosságait a *Levelek Iris koszorújából* uralkodó elvévé terjeszti ki, egy olyan, ezidáig a maga jelentőségében számba nem vett költészettörténeti kapcsolat lehetőségét is felvillantja, amely Babits indulása és József Attila 1920-as évekbeli költészete között tételezhető. Habár Bednatics nem reflektál e felszínre bukó poétikatörténeti kapcsolatra, és így azt nem is bonthatja ki (ami miatt a tanulmány némi hiányt hagy maga után), írásának megállapításai jó kiindulópontul szolgálhatnak egy ilyen irányú jövőbeli kutatáshoz, ami megint csak a *Modern mítoszok...*-ban meghatározó történeti folytonosság gondolatát erősítheti.

A kötet címadó fejezete az esztétizmus diskurzusának bemutatása után a Pygmalion-mítosz művészetelméleti vonatkozásait tárgyalja, majd Kosztolányi Dezső *Arany-alapra arannyal*, valamint Babits Mihály *Hegeso sírja* című költeményét elemzi a mítosz értelmezésének nyomában fellelt belátások felől, az olvasatokban a vers (Kosztolányi) és a színre vitt test (Babits) ábrázolhatatlan materialitását az előtérbe állítva. Az olvasóban a Kosztolányi-elemzés a szín és a színtelenség problematikája által felidézheti a korábban értelmezett Babits-vershez kapcsolódó tanulságokat (arany/arany – fekete/fekete). Annál is inkább, mivel az itteni Babits-vers esetében a nyelvi leképzés helyett ezúttal is a nyelv fenomenalitáseffektusokat előállító erejére helyeződik a hangsúly: „A műalkotás teremtő folyamatában képzőművészet és irodalom nem szemben áll egymással, hanem egymás határait felmutatva, éppen a test pusztja megjelenítésének kudarcait, a művészi teremtés paradoxonait viszik színre.” (98.) A tanulmány ezután egy éles váltással az emlékezés és a tér, az emlékezés térhez kötöttsége, az emlékezés időbelisége, valamint ezek elméleti és poétikai problémái felé fordul. Az ezután következő *A tér és a látvány lehetőségei a magyar esztétizmusban* értelemszerűen kapcsolódik az előző tanulmányhoz, ugyanakkor erősen kötődik a századfordulós költészet mediális aspektusait faggató korábbi szövegekhez is. A szöveg az irodalom képalkotási eljárásainak történeti elmozdulásaira ügyelve tárgyalja a századforduló ekphrasztikus költészeti hagyományának darabjait. A tanulmány nemcsak Babits ilyen irányból is jelentős poétikatörténeti szerepét teszi láthatóvá, de Juhász Gyula mára félig elfeledett – vagy legalábbis igen ritkán újraolvasott – költészetét is új megvilágításba helyezi a *Magyar táj, magyar ecsettel* című vers figyelmes és problémaérzékeny értelmezésével.

A könyv utolsó két írása részben kilép a kötet vizsgálódási körét kijelölő korpusz szabta keretektől. Az első, vagyis a *Gondolat, líra, modernség* című tanulmány nem először szerepel önállóan kötetben, már Bednics korábbi, *A kétséges faggatása. Kulturális párbeszédkiérletek* (Líceum, 2012) című könyvében is helyet kapott, amelyről magam is írtam, ezért itt nem szólnék róla részletesebben. Ami a most szemlézett kötet szempontjából fontos: a tanulmány a gondolati líra diskurzusának feltérképezésére vállalkozik, majd az annak hagyományában kiemelt helyzetben megjelenő *Eszméletet* egy jóformán elfeledett költő, Inczédi László *Reggel és este* című művével olvassa együtt, izgalmas intertextuális viszonyrendszert felvázolva. Ezzel Bednics az emblematikus József Attila-vers lehetséges előzményeit egyenesen a 19. század utolsó évtizedébe utalja vissza, aláhúзва a korai modernség és a későmodern közötti poétikatörténeti kapcsolat meglétét, egyúttal láthatóvá téve a két korszak közti igencsak releváns elmozdulásokat is. *A poétikai tapasztalat lehetőségei* című zárótanulmány Kosztolányi írógépekkel és a gépírással kapcsolatos publicisztikai és lírai szövegeiből indul ki, majd az írógéphez fűződő viszony 1930-as évekbeli (pozitív, majd negatív) módosulását elemzi, hogy aztán egy Tóth Árpád-vers olvasásában tegye láthatóvá az írás aktusának poétikai problematizálását. Az elemzések középpontjában a hangzás és a betű, az anyag és az értelem fogalmai, egyszerűen a közvetítés kérdései, az írás megjelenített immateriális és materiális aspektusai állnak. A véghezvitt mediális diskurzuselemzés számos érdekes szemponttal szolgálhat az írás tapasztalatának szerkezetét a 20. század el-

ső évtizedeiben hazánkban is újrendező-újralétesítő technikai vívmányok irodalmi szerepének további értelmezéseihez. A tanulmány második fele József Attila *Ki-be ugrál...* című versére koncentrálna. Az elemzés érdekessége, hogy a nyelvi közvetítettséget – „a későmodernség individuumszervezésének megalapozását” (151.) – és az esztétikai tapasztalat közvetlenségét egyaránt megragadni igyekeznek. Habár ez utóbbi törekvés kudarca borítékolható (és a tanulmány végül szem elől is veszi annak távlatát), az első kitűzött cél teljesítése sikeresnek mondható: Bednatics szövegelemzése értékes belátásokat nyújt a későmodern irodalom nyelvi tapasztalatát illetően.

A *Modern mítoszok...* bátor, kezdeményező jellegű kötet. Érdemei közé tartozik többek között az, hogy az elméleti és történeti problémák elhárítása helyett tanulmányai komolyan számot vetnek – még hozzá az irodalomtörténet „provokációja[ként]” értett medialitás perspektívájából – az olyan irodalomtörténeti jelenségekkel, mint amilyen például az esztétizmus és az impresszionizmus, vagy amilyen az ekphrasztikus és a tájköltészet, ugyanakkor a kötet szerkezeti szempontból némileg fésületlennek is tűnik, hiszen a tanulmányok közti lehetséges, továbbgondolásra érdemes, izgalmas kapcsolódási pontok az esetek döntő többségében nem jelennek meg explicit módon. A *Modern mítoszok...* legnagyobb érdeme, hogy egy olyan költésztörténeti korszakra nyit ablakot, amely ugyan számos jelentős alkotást eredményezett, mégsem tartozik a jelenkori irodalomértés kedvencei közé. Azáltal, hogy Bednatics a líraértés 21. századi kihívásaival szembeníti ezeket a műveket, és azok felől képes felmutatni a velük való foglalatosság produktív irányait, e korpusz – például Babits, Tóth Árpád, Juhász Gyula századfordulós költészetének – jövőbeli esélyeit is másként láttatja. Bednatics Gábor könyvének értelmezői alapállását figyelembe véve azt lehetne állítani, hogy a líraolvasás esélyeit a 21. században az képes biztosítani, ha dialógusba merünk lépni félig vagy akár egészen elfeledett művekkel is, és a jelen irodalomértésének kérdései felől kíséreljük meg faggatni azokat. A dialógus így válhat az irodalomtörténet-írás esélyévé. (Ráció)

BALOGH GERGŐ

Rendhagyó sci-fi, jegyzetfüzetből

ROBERTO BOLAÑO: *A SCIENCE FICTION SZELLEME*; FORDÍTOTTA: KUTASY MERCÉDESZ

„Vannak, akik egy ideje már hol meglepődve, hol bosszankodva veszik tudomásul, hogy akárcsak Fernando Pessoa ládájából, Roberto Bolañoéból is egyre-másra kerülnek elő a kiadatlan művek”; ezzel a mondattal indítja Christopher Domínguez Michael mexikói irodalomkritikus Roberto Bolaño legújabb könyvéhez, *A science fiction szelleméhez* írt előszavát. A 2016-os spanyol kiadást követően egy évvel, a 2017 után, ismét Kutasy Mercédesz fordításában olvashatjuk Bolañót, ezúttal egyik első, 1984-re datált regényét, melyen már Spanyolországban dolgozott. A nyitómondat arra a parázs vitára utal, mely a chilei író posztumusz kiadásai kapcsán